

UDK 94:339.56(497.1:430)''1938/1939''

CERIF: H250, H270, H271

DOI: 10.5937/AnaliPFB2003111I

Dr Saša Ilić*

NEOPRAVDANA NADA: ROBNA RAZMENA JUGOSLAVIJE I UVEĆANOG TREĆEG RAJHA 1938–1939. GODINE

Od sredine tridesetih godina XX veka Nemačka je postala najznačajniji spoljnotrgovinski partner Jugoslavije i drugih zemalja srednje i jugoistočne Evrope. Očekivanje daljeg rasta razmene sa Nemačkom, znatno uvećane nakon pripajanja Austrije, aneksije Sudeta i uspostavljanja Češko-moravskog protektorata, koje su 1938. i 1939. godine izražavali politički krugovi u Jugoslaviji, nije se ostvarilo. Zašto je ukupna razmena uvećane Nemačke sa Jugoslavijom počela da pokazuje tendenciju opadanja i kakav je bio spoljnotrgovinski trend Trećeg rajha sa ostalim zemljama Jugoistoka, tema je ovog rada.

Ključne reči: *Jugoslavija. – Nemačka. – Anšlus. – Spoljna trgovina. – Srednja Evropa. – Jugoistočna Evropa.*

1. UVOD

Pojava koja je dalekosežno obeležila privrednu, socijalnu i ukupnu istoriju perioda između dva svetska rata bila je Velika ekonomska kriza (1929–1933). Kao direktna posledica depresije nabujao je ekonomski nacionalizam, praćen jakim merama protekcionizma. Enormno povećanje carina i drugih zaštitnih tarifa, koje su u većini zemalja Evrope od 1927. do 1931. godine narasle za gotovo dve trećine, i uvođenje strogih uvoznih dozvola i kvota (uključujući zabranu uvoza pojedinih roba), vodili su krah međunarodne trgovine. Napuštan je *laissez-faire* i rastao je državni

* Naučni saradnik, Arhiv Narodne banke, Narodna banka Srbije, Beograd, *sasa.ilich@gmail.com*.

intervencionizam. Usled nedostatka stranih sredstava plaćanja i zlata uvedene su stroge mere kontrole devizne razmene, što je međunarodnu trgovinu vraćalo na razmenu dobara (kliring). U slabo razvijenim agrarnim zemljama, kakva je bila Kraljevina Jugoslavija (KJ), manjak deviza je bio rezultat drastičnog smanjenja izvoza poljoprivrednih proizvoda i opadanja obima doznaka iseljenika¹, pa ne čudi što je ona bila prva država potpisnica klirinškog sporazuma, sa Austrijom, u januaru 1932. godine.²

Između 1928. i 1935. godine vrednost evropskog uvoza je pala za 62%, a izvoza za 65%. Pokušaji da se stanje vrati u normalu propadali su jedan za drugim, a praksa napuštanja zlatnog standarda, koju je do 1936. godine uspostavila većina država Evrope, uz njegovo istovremeno očuvanje u Sjedinjenim Američkim Državama, Francuskoj, Italiji i nekim drugim zemljama, vodila je umnožavanju monetarnih sporazuma, što je dodatno komplikovalo i depresiralo svetsku ekonomiju (Kindleberger 1993, 385; Berend 2006, 62–65). Sistem klirinških ugovora i platnih sporazuma bio je ključno sredstvo za regulisanje jugoslovenskih robnih dugovanja i potraživanja prema inostranstvu jer valutne prilike u njoj i u zemljama u koje je pretežno izvozila „nisu dozvoljavale da se taj sistem ukine“ (Narodna banka 1936, XXXII).

Radi sprečavanja sloma poljoprivredne proizvodnje, u agrarnim zemljama su se kao vidovi intervencionizma pojavili državni monopoli na trgovinu proizvodima zemljoradnje i stočarstva i aktivnosti države na distribuciji proizvodnih i izvoznih subvencija, relaksiranju seljačkih dugova i snižavanju cene proizvodnje. Ekonomski multilateralizam je gotovo iščezao, opstalo je tek nekoliko međunarodnih kartelskih sporazuma, čiju su prethodnu dominaciju zamenili državni i regionalni ekonomski sporazumi. To je rezultiralo faktičkim formiranjem ekonomskih blokova od kojih je za Jugoslaviju najznačajniji bio blok zemalja centralne i jugoistočne Evrope, na čelu sa Nemačkom, obrazovan između 1934. i 1939. godine zaključivanjem niza bilateralnih sporazuma (Kindleberger 1993, 379; Berend 2006, 66–67).³

Ekonomsko približavanje Jugoslavije Nemačkoj koincidiralo je sa više krupnih političkih događaja i pojava opšteg i lokalnog karaktera. Na

¹ Između 1929. i 1932. godine prihodi KJ od spoljnotrgovinskog poslovanja opali su za 66,37%, sa 11,6 milijardi dinara na 3,9 milijardi (Gnjatović 2018, 120).

² Sporazum je stupio na snagu 21. aprila 1932. godine (*Službene novine Kraljevine Jugoslavije*, 103/1932). Do kraja iste godine Jugoslavija je zaključila klirinške sporazume sa Belgijsko-luksemburškom privrednom unijom, Italijom, Švajcarskom, Čehoslovačkom, Francuskom i Grčkom. Sporazume i prateća izvršna akta vidi u *Almanahu Beogradske berze* (Beogradska berza 1933, 275–296).

³ Zbog istorodnosti nerazvijene agrarne privrede, zemlje jugoistočne Evrope nisu mogle prevazići krizu međusobnom razmenom. Izuzev delimično Mađarske, ostale zemlje su jedva trećinu sopstvenih viškova mogle da razmenjuju između sebe, dok su više od dve trećine agrarnih viškova, sirovina i polufabrikata morale da ponude drugim tržištima (Lukač 1980, 165).

razvalinama slabo funkcionalne Vajmarske demokratije narastao je nacistički kolos koji je od januara 1933. godine nemačku državu i veći deo društva upregao u svoju ideološku matricu, zadojenu ekskluzivizmom i ekspanzionizmom. Zapadne demokratije, suočene sa posledicama krize, zatvorile su se i, zanemarujući potrebe saveznika sa istoka, bez ozbiljnijeg otpora puštale su novi režim u Berlinu da širi uticaj. Jugoslavija, koju je unutrašnja politička nestabilnost dovela do diktature, ostala je bez vladavoca, kralja Aleksandra Karađorđevića, u trenutku kada je depresija dostizala vrhunac (1934), (Avramovski 1968; Hoptner 1972; Rothschild 1974; Lukač 1982; Kindleberger 1986; Vinaver 1987; Milak 1987; Petranović 1988; Cvetković 2006; Čalić 2013).

2. PRIBLIŽAVANJE NEMAČKOJ

Na unutrašnjem planu obezglavljena ubistvom kralja u atentatu, ekonomski ruinirana udarima krize, sa okruženjem koje se iz dana u dan rapidno menjalo, Jugoslavija se postepeno okretala Nemačkoj, nalazeći kompatibilnost između svojih potreba za izvozom hrane i sirovina i uvozom industrijskih proizvoda i potrebom Nemačke za uvozom produkata poljoprivrede, minerala i ruda i izvozom fabrikata i tehnologije. Ekonomsko okretanje je vodilo političkom približavanju. Taj proces je započet za vreme vlade Bogoljuba Jevtića (20. decembar 1934 – 24. jun 1935), a jasno profilisan tokom mandata Milana Stojadinovića (24. jun 1935 – 5. februar 1939). Istovremeno, to je značilo postepeno udaljšavanje od Francuske (koja je i sama menjala spoljnopolitičku orijentaciju) i savezničkih okvira koje je ona uspostavila ili podržavala. Jugoslavija, kao ni ostale članice Male Antante, nije ozbiljnije sprečila slabljenje i kraha tog saveza, uticala je na preorijentaciju spoljnopolitičkog kursa Balkanskog sporazuma, nije se otvoreno suprotstavila anšlusu (*Anschluss*) Austrije, 12. marta 1938. godine, niti pretnjama po suverenost i nezavisnost Čehoslovačke, koje su postale očigledne nakon Minhenskog sporazuma, 30. septembra 1938. godine (Vanku 1969; Stojkov 1985; Avramovski 1986b).

Iskorak Jugoslavije ka Nemačkoj izazvan je kompleksnim unutrašnjim političkim i ekonomskim odnosima i promenama, dinamičnim menjanjem društvene stvarnosti u regionima Srednje i Jugoistočne Evrope, pa i čitavog kontinenta, kao i nagoveštajima izmena u međunarodnim odnosima. Stojadinovićev put u *zagrljaj* Nemačke, koji su neki posleratni autori pojednostavljeno objašnjavali ideološko-političkim težnjama⁴, bez obzira na njegovu sklonost koketiranju sa ikonografijom svojstvenom antidemokratskim desničarskim ideologijama, sudeći prema uverljivim

⁴ Primer opisivanja svih spoljnopolitičkih postupaka M. Stojadinovića (a u pozadini i namesnika, kneza Pavla Karađorđevića) njihovim *fašističkim* diskursom videti u: Čulinović 1961, 113–118.

stavovima Hadži-Jovančića, pre bi se mogao protumačiti kao traženje pragmatičnog puta, zapravo kao nužno, ali ne i iskreno željeno rešenje u očekivanju povoljnijih vremena (Hadži-Jovančić 2018, 226). Tome je išao u prilog uočljivo ambivalentan odnos jugoslovenskih vlasti, naročito Stojadinovića i kneza Pavla, ali i opozicije i šire javnosti, prema Nemačkoj i prema Zapadu (Gašić 2006, 63–79). Slika sveta, a posebno Srednje Evrope, toliko se promenila tridesetih godina XX veka da je upitno koliko su nosioci vlasti u manjim zemljama mogli da se odupru dominantnim političkim i ekonomskim trendovima.⁵

Marseljski atentat je probudio nepoverenje prema Italiji zbog njenog odbijanja da temeljno istraži pozadinu tog ubistva. Međutim, Jugoslavija se razočarala i u Francusku i Veliku Britaniju koje su u Društvu naroda odbile da je podrže, iako je istraga jasno pokazala da tragovi atentatora, pripadnika VMRO i hrvatskih ustaša, vode do Italije i Mađarske. Pariz i London nisu bili spremni da nedvosmisleno osude Musolinija. Iako je knez Pavle nastojao da u međunarodnim odnosima ostane neutralan i da vodi politiku približavanja prema susedima bez prihvatanja ugovornih obaveza (politika ekvidistance), osećajući se unekoliko odbaćenom, a u strahu da ne doživi veću izolaciju, Jugoslavija je počela sve otvorenije da se okreće Nemačkoj. To se naročito ispoljilo nakon što je Berlin u Društvu naroda 18. novembra 1935. godine zbog rata u Etiopiji podržao ekonomske sankcije protiv Italije.⁶

Oblasti od kojih je bila sačinjena Jugoslavija, kao i ostatak jugoistočne Evrope, bile su prostor na kojem su još od XIX veka velike sile nastojale da uspostave kontrolu, svaka sa svojim interesima. Suparništvo se naročito zaoštrilo tridesetih godina XX veka. Velike sile su čitavu regiju videle kao značajnog snabdevača sirovinama i poljoprivrednim proizvodima i istovremeno kao solidno tržište za prodaju produkata svoje industrije. Nemačkoj je region postao važan i za razvoj ratne industrije, naročito nakon septembra 1934. godine kada je proklamovan *Novi plan*.⁷

⁵ Ima jasnih naznaka da je još kralj Aleksandar pokazivao spremnost da modifikuje spoljnopolitički kurs Jugoslavije i težište njenog trgovinskog oslonca. Njegovo ubistvo je samo iskristalisalo i ubrzalo takvu nameru (Vanku 1969, 102–103; Vinaver, 1977, 800; Vinaver 1986, 123–143).

⁶ Stojadinović je, sem približavanja Nemačkoj, nastojao da se približi Bugarskoj i Italiji. Kršeći odredbe ugovora o Maloj Antanti, Jugoslavija je 24. januara 1937. godine potpisala sa Bugarskom pakt o večnom prijateljstvu, a nakon trgovinskog ugovora sa Italijom, iz 1936. godine, 25. marta naredne godine potpisan je sa njom sporazum o prijateljstvu i nenapadanju (*Uskršnji pakt*) (Jovanović 1939, 404–409, 515; Milak 1987, 151–156).

⁷ *Der Neue Plan* predstavljao je zakonodavni okvir za upravljanje privredom nacističke Nemačke. Plan je privremeno zamenio Prvi četvorogodišnji plan od 1. decembra 1933. godine usled velike devizne oskudice. Na podsticaj H. Šahta (Hjalmar Schacht), predsednika Rajhsbanke, a od avgusta 1934. godine istovremeno i ministra ekonomije, regulisana je propisima iz marta i jula 1934. godine trgovina poluproizvodima i celok-

Međutim, nacisti su samo nastavili težnje koje je Nemačka pokazivala i ranije. Nakon posleratne ekonomske krize i inflacije ranih dvadesetih godina, Nemačka je brzo počela da pokazuje interesovanje za razvoj privrednih veza sa evropskim *Jugoistokom (Südost)* i za osvajanje povoljnih privrednih pozicija. Oživljavajući koncept *Srednje Evrope (Mitteleuropa)*, kao prostora neophodnog za novi uspon, kada je izbila Velika depresija berlinska diplomatija nije mnogo krila nameru da ostvari spoljnopolitičke ciljeve koristeći teškoće u koje su zapale države srednje i jugoistočne Evrope. Najznačajnija politička ličnost Vajmarske republike, kancelar (1923) i ministar spoljnih poslova (1923–1929) G. Štrezeman (Gustav Stresemann), bio je zastupnik ideje o rešavanju političkih pitanja ekonomskim sredstvima, tim pre što je smatrao da je privreda bila jedino preostalo obeležje Nemačke kao velike sile. Tako se Jugoistok pojavio kao moguća zamena za izgubljeno mesto na prekomorskim tržištima i spoljnotrgovinski *pojas za spasavanje* (Ristović 1991, 10–11).

Suštinski nastavljajući koncept *Grosswirtschaftsrauma, Mitteleurope* i *Südosteuropa*, kao nemačkog geografskog, kulturnog i privrednog „dopunskog prostora“, nacisti su nastojali da Jugoistok vežu za sebe trgovinskim vezama, da pomoću njih prošire politički uticaj i u što je moguće većoj meri podriju francuski sistem bezbednosti. Unutrašnja politička nestabilnost zemalja Jugoistoka i smena krhkih demokratija diktaturama tome su samo išle na ruku. Jugoslavija u tom pogledu nije bila izuzetak. U trenutku kada je zemlja bila na vrhuncu krize, iz Berlina je ponuđen bilateralni ugovor kojim se Nemačka obavezala da otkupljuje agrarne proizvode po cenama višim nego što su bile na svetskoj pijaci i da zauzvrat prodaje industrijske proizvode. Dodatnu olakšicu devizama siromašnoj Jugoslaviji (ali i Nemačkoj) predstavljao je predlog da sporazum bude klirinške prirode, pa je dokument potpisan već 1. maja 1934. godine. Potpisivanje ugovora je bilo utoliko važnije što je prethodni (iz 1927. godine) istekao, a novi nije zaključen usled razmimoilaženja zbog pitanja preferencijala (Čalić 2013, 161; Brunnbauer, Buchenau 2018, 254–255; Hadzi-Jovancic 2018, 44–51; Kocić 2019, 144–150).⁸

Jugoslavija i druge zemlje Jugoistoka bez sumnje su bile svesne da ekonomska supremacija lako vodi političkoj zavisnosti, te su stoga, iako u sve čvršćem zagrljaju Nemačke, tražile nekakav put očuvanja što šireg stepena ekonomske nezavisnosti. Pred kraj decenije, i pored sve većeg

upnom industrijskom robom, a 4. septembra 1934. godine novi propisi su dekretom uobličeni u *Novi plan*, akt koji je odredio smer celokupne nemačke privrede. Državni nadzorni organi pratili su uvoz sirovina i drugih roba i sa drugim organima i državno kontrolisanim privrednim asocijacijama uređivali ostala pitanja uvoza i izvoza, upravljanja devizama, potrošnje sirovina i regulisanja cena. Do izbivanja rata spoljnotrgovinska razmena Nemačke bila je za trećinu veća nego 1928/1929. godine (Kahn 2006, 211–216; Schröder 1976, 52–53).

⁸ *Službene novine Kraljevine Jugoslavije*, 123 – XXXII/1934.

uklapanja u nemački sistem ekonomskih odnosa, sa ogromnim procentom trgovinske razmene i pod sve većim uticajem nemačkog investicionog kapitala, Jugoslavija je učinila pojedine samostalne spoljnotrgovinske korake ne bi li nekako smanjila pritisak. Tako ona stimuliše izvoz u neklinriške zemlje, okreće se jače starim partnerima, Francuskoj i posebno Velikoj Britaniji (naročito nakon posete nemačkog ministra privrede Valtera Funka Beogradu i prvog otvorenog političkog pritiska⁹), povećava obim uvoza sa Zapada itd., pa i kreira unutrašnji razvoj koji nije bio u skladu s nemačkim očekivanjima (industrijalizacija). Međutim, za ozbiljniji *otpor* bilo je prekasno (Hadži-Jovančić 2018, 118, 121, 123, 202, 227).¹⁰

3. NEMAČKA KAO KLJUČNI EKONOMSKI PARTNER

Nemačka je sistematično radila na trgovinskom približavanju i ubrzo je postala najznačajniji ekonomski partner Jugoslavije i celokupne srednje i jugoistočne Evrope. Udeo Nemačke u jugoslovenskom izvozu sa oko 14% iz 1933. godine porastao je 1936. godine na oko 24%, 1939. godine iznosio je gotovo 32%, dok je udeo u uvozu koji je 1933. iznosio 13% porastao 1936. godine na oko 26,7%, a 1939. godine na blizu 47,7% (Opšta državna statistika 1938, 190–191; 1941, 234–235). Kako je primetila Čalić (2013, 161), „Jugoslavija je dospela u opasnu privrednu, a time i političku zavisnost“. Kada je nakon ubistva kralja Aleksandra i ministra Luja Bartua (Jean Louis Barthou) francuski sistem bezbednosti na istoku kontinenta počeo da slabi, Nemačka nije propustila priliku da ga dalje podrije. Za samo nekoliko godina ona je stekla potpunu ekonomsku dominaciju u regionu i, u kombinaciji sa političkim pritiskom (ili obećanjima revizije granica u slučaju onih zemalja koje nisu bile zadovoljne Versajskim sporazumom), uspela je da se nametne kao sila koja dikтира uslove i da obezbedi potpunu podređenost *partnera*. Stvorivši veliku ekonomsku zonu „kontrolisane saradnje“, privredna integracija koja se odvijala pod nemačkim vođstvom sadržala je u sebi nesumnjivo uspostavljanje sfere političkog uticaja. Iako Jugoistočna Evropa nije bila ni iz daleka najznačajnije spoljnopolitičko područje Nemačke, ona je predstavljala, kako je uočio Šreder (Schröder 1980, 289), „izvanredan primer za to kako su vlade Rajha umele politički da iskoriste ekonomske promene u svetskoj ekonomskoj krizi“. Smena režima u Berlinu 1933. godine nije

⁹ Funk je u oktobru 1938. godine ponudio ugovor po kome bi Nemačka otkupljivala 50% jugoslovenskog izvoza i pružila svoju tehničku pomoć i kapital za povećanje obima proizvodnje ruda metala, a da zauzvrat Jugoslavija kupuje više nemačke robe i na taj način ekonomskim potezima potvrdi svoje izjave o političkom prijateljstvu (Hoptner 1972, 131–132; Kocić 2019, 246).

¹⁰ Neki raniji istraživači, poput Vinavera (Vinaver 1987, 286–288), pokušajima očuvanja ekonomske samostalnosti nisu davali veći značaj.

dala Jugoistoku nikakvu novu političku važnost, ali je dodatno podvukla njen ekonomski interes „dopunskog prostora“, kojem su u planovima za budućnost nacisti ostavljali malo ili nimalo samostalnosti (Berend 2006, 148).¹¹

Tabela 1.
Spoljnotrgovinska razmena Jugoslavije sa Nemačkom 1933–1939.

Godina	Uvoz		Izvoz	
	Vrednost (u hiljadama dinara)	% ukupnog uvoza	Vrednost (u hiljadama dinara)	% ukupnog izvoza
1933.	379.245	13,16	470.679	13,93
1934.	497.162	13,91	597.793	15,41
1935.	598.079	16,16	751.465	18,65
1936.	1.087.640	26,68	1.039.059	23,74
1937.	1.694.470	32,38	1.361.293	21,70
1938.	1.618.065	32,52	1.813.864	35,94
1939.	2.268.383	47,68	1.762.003	31,91

Izvor: Opšta državna statistika 1938, 190–191; 1939, 252–253; 1941, 234–235.¹²

Tranzicija Hitlerovih ekspanzionističkih ideja u konkretne planove vodila je još intenzivnijem interesovanju Nemačke za Jugoistok, koji je u pripremama za rat viđen kao dopunski privredni prostor i oblast iz koje bi se, u zamenu za gotove vojne i druge proizvode industrije, nabavljale hrana i strateške sirovine (pre svega rude gvožđa i bakra) (Ristović 1991, 14–16; Čalić 2013, 162).¹³ Istovremeno je prodaju poljoprivrednih proizvoda Nemačkoj po povoljnim cenama i Stojadinović pokušao da prikaže kao jedan od svojih najznačajnijih spoljnopoličkih uspeha (Petranović 1988, 285) pa je i deo predizbornog marketinga za decembarske izbore 1938. godine utemeljio na tome.¹⁴

¹¹ O transformaciji Balkana u Jugoistok i planovima za budućnost: Ristović 1991, 34–70.

¹² Berend i Ranki (Berend, Ranki 1974, 281–282) iznose nešto drugačije procenete: uvoz 1933: 13,2%, 1939: 53,2%, a izvoz 1933: 13,9% i 1939. godine: 45,9%.

¹³ O povećanju razmene između Nemačke i Jugoistoka 1933–1937: Lukač 1980, 168, 174–175.

¹⁴ Ipak, uspesi njegove ekonomske politike nisu odigrali dovoljno važnu ulogu da bi obezbedio presudnu većinu i opstao na vlasti, pa ga je 4. februara 1939. godine knez

Otprilike godinu dana ranije, Stojadinović se suočio sa spoljnopolitičkim izazovom koji je sadržao bitnu ekonomsku komponentu. U pitanju je bio događaj koji nije mogao da ostavi nezainteresovanim gotovo nikog u Evropi i koji je nagoveštavao promenu granica među državama – prisajedinjenje (anšlus) Austrije Nemačkoj.

Anšlus nije bio nova tema. Još u novembru 1918. godine Narodno veće u Beču donelo je zakon po kome je Austrija proglašena delom Nemačke Republike, čemu se oštro suprotstavila Antanta. Mada potisnuta, ideja anšlusa nije bila mrtva i budila se u svakoj novoj krizi. Posebno uzbuđenje izazvao je plan ministara spoljnih poslova Nemačke i Austrije Kurcijusa (Julius Curtius) i Šobera (Johann Schober) o carinskoj uniji (*Zollunion*) iz 1931. godine, koju je sprečila Francuska. Težnja za ujedinjenjem dveju nemačkih država počela je da dobija značaj dolaskom Hitlera na vlast, koji se za to zalagao još u *Mein Kampf*. Već 1934. godine iz Berlina podstaknuti austrijski nacisti pokušali su da izvrše puč, ubili su austrijskog kancelara E. Dolfusa (Engelbert Dollfuss) i samo je izvođenje italijanske vojske na Brenner zaustavilo nemačku akciju. Međutim, izolacija Italije zbog Etiopskog rata približila je Rim i Berlin, pa je italijanski uticaj u Austriji počeo da smenjuje nemački, što je rezultiralo sklapanjem austrijsko-nemačkog sporazuma 11. jula 1936. godine. Nemačka se sve otvorenije mešala u unutrašnje stvari Austrije, a osovina koja se radala između Rima i Berlina i politika nemešanja demokratskih vlada Evrope ostavljali su je da se sama suoči sa nacistima. Krajem 1937. godine Hitler se osećao spremnim da otpočne akciju okupljanja svih Nemaca pod okrilje Velike Nemačke. U tu svrhu razradio je operativne planove za okupaciju Austrije i Čehoslovačke *Poduhvat „Oto“* (*Unternehmen Otto*) i *Slučaj „Zeleno“* (*Fall Grün*) (Balugdžić 1938, 451–457; Potemkin 1951, 435, 493–494; Vinaver 1987, 12, 15, 91).

Posetu Stojadinovića Berlinu, u januaru 1938. godine, nemačke vlasti su iskoristile da ga privole na anšlus. Sem impresivnog prijema koji je priređen jugoslovenskom premijeru, Hitler ga je uveravao da su interesi Nemačke na Balkanu ekonomske prirode, a političku komponentu sadrže jedino u tome što ona želi „konsolidovanje Balkana iz sopstvenih, čisto ekonomskih interesa“ (Stojadinović 1963, 498). Anšlus je u razgovoru otvoreno istaknut kao tema (čak se govorilo o njegovoj izvesnosti u bliskoj budućnosti), uz obećanja ne samo teritorijalne celovitosti Jugoslavije već i *produbljivanja ekonomskih odnosa*. Sem obećanja koja su dali Hitler i Gering, narednih dana Stojadinoviću su širenje trgovinskih veza nudili i drugi državni ili poslovni zvaničnici, kao što su ministar finansija grof Šverin fon Krosig (Johann Ludwig Schwerin von Krosigk) i industrijalac Krup (Gustav Krupp von Bohlen und Halbach). Razgovaralo se

Pavle udaljio. Politička pitanja (naročito unutrašnja) nametnula su se kao dominantnija (Stojkov 1985, 220).

o mogućnosti isporuke najmodernijih aviona, topova i ostalog naoružanja i o uvozu rude gvožđa i drugih sirovina. Kako je Stojadinović zabeležio, Gering je u zamenu za celokupnu proizvodnju majdana gvožđa Ljubija u Bosni nudio „lokomotive, mašine, čitave fabrike, avione“, sve što Jugoslavija poželi (Stojadinović 1963, 500–501, 507–508, 510).¹⁵

To su bili dovoljni argumenti da anšlus prihvati kao *unutarnemačko* pitanje i manje zlo po Jugoslaviju, mada je zvanično otvaranje krize, nakon susreta Hitlera sa kancelarom Šušnigom (Kurt Schuschnigg) u Berhtesgadenu, 12. februara 1938. godine, Stojadinovića zabrinulo. On nije želeo brz anšlus, ali je strahovao od poremećaja odnosa sa Berlinom. U razgovoru sa britanskim diplomatom Brusom Lokhartom (Bruce Lockhart) „nije krio svoje nezadovoljstvo“ nagoveštajima anšlusa, ali nije mogao ni da zanemari da je tadašnja razmena sa Nemačkom iznosila gotovo trećinu spoljnotrgovinske razmene Jugoslavije. Stojadinović se otvoreno nije izražavao o anšlusu ni pozitivno ni negativno i nastavio je da sledi politiku očuvanja odličnih odnosa sa Nemačkom očekujući od toga ekonomsku dobit (Stojadinović 1963, 500–502; Biber 1966, 129; Avramovski 1986a, 628–629).

Politički gledano, jugoslovenski vrh nije mogao da žali za Austrijom jer se strah od restauracije Habzburga neprestano osećao, bez obzira na to koliko je to imalo utemeljenje u realnosti. Sem toga, očekivalo se i slabljenje mađarskog revizionizma, a nadanja su postojala i u izvesne unutrašnjopolitičke dobitke jer se očekivao gubitak podrške separatističkim i *antidržavnim* pokretima (prevashodno ustašama i komunistima) koja je povremeno generisana iz Beča (Stojadinović 1963, 494–503; Rothschild 1974, 257; Biber 1966, 129–130).¹⁶ Ekonomski posmatrano, Austrija je bila važan trgovinski partner, ali Nemačka je bila značajniji. Kako se procenjivalo da ona dugoročno neće biti imuna na prodor bilo Habzburga, bilo Italije, vladi u Beogradu ostalo je da se, u smislu pragmatizma na kojem je insistirala, potruđi da „pridobije nacističkog kolosa i da za sebe izvuče neku korist“ (Avramovski 1986a, 625).¹⁷

Razumljivo je da je provladina štampa bila na liniji državnog vrha u pitanju anšlusa, ali je to uglavnom bio slučaj i sa građanskom i nacionalističkom opozicionom srpskom i hrvatskom štampom, mada se Maček

¹⁵ Hitler je tokom prijema jugoslovenskih novinara, 18. januara 1938. godine, osetio potrebu da naročito istakne važnost „što srdačnijih privrednih veza“ između dveju zemalja (*Pravda* 1938, 2).

¹⁶ Arhiv Jugoslavije (AJ), Zbirka Milana Stojadinovića (37)–19–138, izveštaji N.N. poverenika iz Zagreba o stavu Vlatka Mačeka prema Habzburzima i trijalizmu (I 1938) i o reagovanjima na Stojadinovićeve put u Nemačku (25. januara 1938). O stavovima raznih političkih i društvenih faktora u Jugoslaviji povodom anšlusa: Mičić 2010, 113–234.

¹⁷ Prema britanskoj diplomatiji još je kralj Aleksandar smatrao da anšlus na duže staze može doneti Jugoslaviji političku i ekonomsku korist (Avramovski 1986a, 13).

u nekoliko izjava u načelu opredeljivao kao njegov protivnik (doduše više kako bi oponirao srpskom strahu od restauracije u Austriji) (Terzić 1982, 54–55; Avramovski 1986a, 628). Izvesnih kratkotrajnih otpora bilo je u Sloveniji¹⁸, nešto kritičkih osvrta moglo se čuti od pojedinih opozicionih političara¹⁹, a komunisti su nedvosmisleno osuđivali i samu najavu anšlusa (*Proleter* 1938). Međutim, svi su se gotovo odreda o tome opredeljivali kao o političkom pitanju i analizirali političke aspekte promena u srednjoj Evropi. O ekonomskom uglu bilo je malo reči, a i to kao da je navodeno uzgred. Jugoslovenski poslanik u Pragu Vasilije Protić engleskom je kolegi, iznenađenom pozitivnim tonom pisanja lista *Vreme* o anšlusu, rekao kako je Jugoslavija postala sused velike države „prema kojoj čak i Italija, koja je slala svoje divizije na Brener, ima sada najveće obzire“ i da se nije moglo očekivati da će ona „protestovati i zamerati se najboljem i najvećem kupcu agrarnih proizvoda“.²⁰ *Vreme* (1938, 8) se, osim na politička pitanja, osvrnulo i na ekonomske teme, izrazivši očekivanje da će se privredna saradnja sa austrijskim delom Rajha nastaviti bez ikakvih značajnijih nepravilnosti i nadu da bi buduća razmena Jugoslavije sa Velikom Nemačkom mogla biti zbir prethodnih razmena sa Nemačkom i Austrijom i dostići čak 40% ukupne spoljnotrgovinske razmene. Zagrebački *Obzor* (25. mart 1938, 2; 30. mart 1938, 2) pokazao je zabrinutost usled velike zavisnosti regiona od proširenog nemačkog tržišta koje preti da sve okolne države pretvori u satelite nemačkog sistema, ali je dnevnik *Jugoslovenski Lloyd* iz istog grada pisao kako usled iskrenih prijateljskih odnosa Jugoslavija ne može imati ništa protiv jačanja Nemačke i dobijanja zajedničke granice, tim pre što će ta činjenica olakšati međusobni privredni promet.²¹

Dok je u vezi sa anšlusom jugoslovenska spoljna politika pokazala makar umerenu zainteresovanost i odigrala nekakvu ulogu (doduše pasivnu), kada je otvorena čehoslovačka kriza, to pitanje je, sada već iz prevelikog straha od Nemačke i istovremenog razočaranja zbog pasivnosti Francuske (Avramovski 1986a, 630, 658, 663; Gašić 2006, 65–66), marginalizovano do krajnjih granica. Stojadinović čak ni u memoarima nije našao za shodno da progovori ni o Minhenskoj krizi (Mičić 2010, 294), a o zebnji koju je osećao prema novom susedu svedoči nedvosmisleno stavljanje do znanja britanskom diplomati Terensu Šoneu (Terence Shone) da

¹⁸ O neslaganjima Slovenaca: Mičić 2010, 139–153. Pod uticajem Antona Korošca, šefa Slovenske ljudske stranke, veliki deo zvanične i nezvanične Slovenije pokazao je povodom anšlusa neraspoloženje prema Nemačkoj zbog čega ga je predsednik vlade nakon decembarskih izbora 1938. godine sklonio sa mesta ministra unutrašnjih poslova (Stojkov 1985, 218).

¹⁹ Videti skupštinsko izlaganje dr Mirka Kosića, prvaka Narodne radikalne stranke, 15. marta 1938: Narodna skupština Kraljevine Jugoslavije 1938, 1056.

²⁰ AJ, 37–29–211, Izveštaj poslanika V. Protića iz Praga.

²¹ Isto; AJ, Centralni presburo (38)–79–204; AJ, 38–933–1119.

nastoji „da izbegne bilo kakav potez koji bi mogao izazvati nemačko nezadovoljstvo“ (Avramovski 1986a, 663). Vlada u Beogradu je slovensku srodnicu i saveznicu iz Male Antante prepustila sudbini, ostavši do kraja uzdržana. Čak su 24. septembra 1838. godine zabranjene sve političke manifestacije i demonstracije po ulicama, mada su u Beogradu na više mesta održani protestni skupovi, ali bez značajnijeg efekta (Avramovski 1986a, 632). Koliko su, međutim, očekivanja jugoslovenskog političkog vrha i štampe i obećanja nemačkog državnog i privrednog rukovodstva bili realni i kako se na spoljnotrgovinski bilans Jugoslavije odrazilo povećanje Trećeg rajha nakon anšlusa, anektiranja Sudeta i stavljanja pod protektorat Češke i Moravske?

4. POKAZATELJI RAZMENE – USPEH ILI NEUSPEH?

Za razliku od političara na vlasti, ekonomisti su veoma rano, iako i sami umereno optimistični, u svojim prognozama pokazali veći stepen realizma. U jednoj analizi Odeljenja za ekonomska izučavanja Narodne banke KJ, s početka juna 1938. godine, navedeno je kako je anšlus probudio živo interesovanje čitave jugoistočne Evrope, a naročito Jugoslavije. Bio je to događaj o kome se mnogo pisalo u domaćoj i stranoj štampi, pri čemu su mnogi pokazivali pristrasnost, pa su, zavisno od ličnih ubeđenja, opravdavali ili kritikovali svaki nemački korak i svaku posledicu anšlusa. Problem je imao dva aspekta – politički i ekonomski, pri čemu je u širokoj javnosti prvi zauzimao neuporedivo značajnije mesto. Međutim, za ispravnu procenu posledica takvog čina podjednako je bitna ekonomska analiza. Smatralo se da je Austrija bila važan spoljnotrgovinski partner Jugoslavije, ali i njen konkurent (na trećim tržištima). Zbog toga su ekonomisti očekivali privredne reperkusije anšlusa po privredu Jugoslavije, ali su smatrali da one neće biti ni u kom slučaju štetne po interese privrede.²²

Jugoslovenski analitičari su predviđali da će, makar u prvo vreme, trgovinska razmena sa Velikom Nemačkom predstavljati zbir prethodnih razmena sa Nemačkom i Austrijom. Doduše, očekivan je manji nemački uvoz dela proizvoda koji su nakon anšlusa postali *domaći* (pre svega drveta), ali gubitak tog dela jugoslovenskog izvoza nadoknadio bi se na drugoj strani pošto su anšlusom izgubljene sve finansijske i trgovinske povlastice koje je Austrija uživala kod velikih sila i drugih zemalja, čime je izvozna industrija tog novog dela Velike Nemačke izgubila „svoju raniju konkurentnu superiornost“.²³ Tu se posebno mislilo na Rimski tro-

²² Arhiv Narodne banke (ANB), Narodna banka Kraljevine SHS/Jugoslavije (I/II), Administracija glavnog sedišta (AGS), Ekonomska izučavanja sa bibliotekom (17), „Jugoslavija i anšlus“, 4. jun 1938.

²³ Isto.

ugao, odnosno politički i privredni savez koji je iniciran u martu 1934. godine Rimskim protokolima između Italije, Austrije i Mađarske, a osnažen privrednim protokolima koji su, između ostalog, Austriji obezbedili preferencijalne carine za mnoge izvozne proizvode.²⁴ Takođe, korist po privredu Jugoslavije očekivala se usled ukidanja uloge Beča u finansijskom posredovanju između zapadnih država i Balkana, koje je nametalo teret posredničke zarade i nije uvek bilo „prijateljski raspoloženo prema našoj zemlji“, a korist se očekivala od toga što je buduća trgovina sa Nemačkom imala posla sa jedinstvenim carinskim i tarifnim područjem i što otpadaju sve teškoće tranzitne trgovine.²⁵

Stručnjaci Narodne banke smatrali su da se struktura nemačke spoljne trgovine neće bitnije izmeniti nakon anšlusa i da će ona i dalje ostati uvoznik životnih namirnica i sirovina i izvoznik gotove robe i delimično polufabrikata. Takođe, očekivalo se da se neće dogoditi bitnija spoljnotrgovinska pomeranja u čitavom regionu srednje i jugoistočne Evrope, kojem je Nemačka bila najznačajniji trgovinski partner (Bugarska, Grčka, Mađarska, Rumunija i Čehoslovačka).²⁶

Tabela 2.

Udeo Nemačke u spoljnoj trgovini zemalja Jugoistoka 1933. i 1939.

	Uvoz u Nemačku (1933)	Uvoz u Nemačku (1939)	Izvoz iz Nemačke (1933)	Izvoz iz Nemačke (1939)
Bugarska	36,0%	71,1%	38,2%	69,5%
Mađarska	11,2%	52,4%	19,6%	52,5%
Rumunija	16,6%	43,1%	18,6%	56,1%
Jugoslavija ²⁷	13,9%	45,9%	13,2%	53,2%

Izvor: Berend, Ranki 1974, 281–282.

²⁴ O Rimskim protokolima i Rimskom trouglu: Jovanović 1939, 18–26.

²⁵ ANB, I/II, AGS-17, „Jugoslavija i anšlus“, 4. jun 1938.

²⁶ Isto.

²⁷ Videti tabelu 1.

Tabela 3.
*Učešće zemalja srednje i jugoistočne Evrope
 u spoljnoj trgovini Nemačke*

	Uvoz			Izvoz		
	1929.	1933.	1937.	1929.	1933.	1937.
Bugarska	0,4%	0,7%	1,3%	0,3%	0,4%	1,1%
Grčka	0,8%	1,3%	1,4%	0,6%	0,4%	1,9%
Jugoslavija	0,4%	0,8%	2,4%	1,1%	0,7%	2,3%
Mađarska	0,7%	0,8%	2,1%	1,1%	0,8%	1,9%
Rumunija	1,6%	1,1%	3,3%	1,2%	0,9%	2,2%
Čehoslovačka	3,6%	2,9%	2,6%	4,9%	3,3%	2,6%
UKUPNO:	7,5%	7,6%	13,1%	9,2%	6,5%	12,0%

Navedeno prema: ANB, I/II, AGS-17, „Jugoslavija i anšlus“, 4. jun 1938.

Učešće Jugoslavije u nemačkom uvozu povećalo se od 1929. do 1937. godine šest puta, a u izvozu se više nego udvostručilo, što je predstavljalo najznačajniji rast od svih zemalja regiona. Isto tako, udeo Nemačke u spoljnotrgovinskoj razmeni Jugoslavije i ostalih zemalja regiona srednje i jugoistočne Evrope, izuzev Čehoslovačke, znatno se povećao, pa je u tom periodu mađarski uvoz porastao za oko 30%, bugarski za 50%, jugoslovenski za 100%, a grčki čak za 200%. Sa izvozom je stanje bilo nešto drugačije i sem Jugoslavije, koja je zabeležila osetan rast, nešto veći od 150%, i manjeg rasta Grčke, ostale su zemlje uvezle iz Nemačke približno iste ili manje količine roba (Opšta državna statistika 1935, 188–191; 1938, 190–191).²⁸ Dominantan položaj Nemačke u spoljnoj trgovini zemalja te regije još je upečatljiviji kada se upoređi sa podacima o uvozu i izvozu sa drugim razvijenim zemljama – Italijom, Čehoslovačkom, Engleskom, Francuskom i Sjedinjenim Američkim Državama (SAD). Sudeći prema podacima londonskog *Ekonomista* (*The Economist*), koji je za 1937. godinu objedinio podatke za uvećanu Nemačku (sa Austrijom), uvoz zemalja regije iz takve Nemačke bio je veći od zbirnog uvoza svih ostalih navedenih država – od oko 10% u slučaju Rumunije, 25% Grčke, 30% Mađarske, 40% Jugoslavije i čak oko 190% u slučaju Bugarske.²⁹

²⁸ ANB, I/II, AGS-17, „Jugoslavija i anšlus“, 4. jun 1938.

²⁹ U izvozu je Nemačka (sa Austrijom) dominirala u odnosu na druge razvijene zemlje u razmeni Mađarske i Bugarske, u slučaju Grčke i Jugoslavije taj je odnos bio gotovo ujednačen, a vrednost izvoza Rumunije sa Zapadom bila je veća nego sa Nemačkom.

Zanimljivo je da je uvoz zemalja Jugoistoka iz Nemačke približno odgovarao padu njihovog uvoza iz ostalih razvijenih zemalja, dok je stajanje sa izvozom bilo neujednačeno i razlikovao se od zemlje do zemlje. U slučaju Jugoslavije ona je gotovo celokupno smanjenje izvoza u razvijene zemlje Zapada plasirala u Nemačku. To su prevashodno bili produkti poljoprivrede, najviše žitarice i meso, kao i sirovine za tekstilnu industriju, drvena masa, minerali i metali. S druge strane Nemačka je izvozila uglavnom gotovu robu i tek u manjoj meri polufabrikate, a za Jugoslaviju su najvažniji artikli bili gvožđe, mašine, tekstil i tekstilni proizvodi i produkti hemijske industrije.³⁰

Stepen ekonomske povezanosti zemalja Balkana i srednje Evrope sa Nemačkom (i Velikom Nemačkom) bio je ogroman, što je široko otvaralo vrata i drugim vrstama uticaja. Takvo preoblikovanje privredne slike regije, koje se dogodilo tridesetih godina XX veka, imalo je uzroke i u stepenu razvoja, odnosno industrijalizovanosti. Čitav prostor činile su, prema stepenu razvoja, tri celine. Prva je bila Čehoslovačka, koja, iako nije dostigla maksimum industrijalizacije, znatno mu se približila i pružala je sliku visokoindustrijalizovane zemlje. Mađarska je bila u drugom krugu i ni izdaleka nije bila industrijalizovana kao njen severni sused, ali je njen stepen razvoja bio toliki da se moglo očekivati da će u kratkom vremenskom roku početi da ostvaruje aktivni bilans u razmeni gotovih roba. Konačno, treći krug su činile Jugoslavija, Rumunija, Bugarska i Grčka, koje su još bile na početku ozbiljnije industrijalizacije. One su podizale industriju za zadovoljenje domaćih potrošnih dobara i rudarska preduzeća, i to uglavnom pomoću stranog kapitala.³¹ Takav razvoj uzrokuje, s jedne strane, smanjenje uvoza gotove robe i rast uvoza sirovina i polufabrikata, a s druge strane, porast izvoza rudarske proizvodnje koja u izvozu tih zemalja, uz tradicionalni eksport poljoprivrednih dobara, dobija sve veću važnost. U takvim okolnostima, pod uticajem Velike ekonomske krize, javila se potreba dvostranog izravnavanja trgovinskog i platnog bilansa između Nemačke i zemalja Jugoistoka (i ne samo njih). Nemačka potreba za uvozom hrane i sirovina diktirala je njen razvoj proizvodnje gotove robe, a da bi tu robu kupovale i nastavile sopstvenu industrijalizaciju bez daljeg zaduživanja, zemlje Jugoistoka pristupile su sistematskom prilagođavanju svoje agrarne proizvodnje i eksploatacije rudnog blaga potrebama Nemačke. Ekonomisti Narodne banke jasno su uočavali da Nemačka nastoji da „osigura svoj uticaj na našem delu kontinenta“, ali da bi povezanost Jugoistoka sa Nemačkom oslabila, nisu bile potrebne samo aktivnosti zemalja regije i njihov pokušaj probijanja na druge pijace. Neophodno je bilo otvaranje tržišta zapadnih država za njihove izvo-

Podaci iz *The Economist*, od 14. maja 1938. godine u: ANB, I/II, AGS-17, „Jugoslavija i anšlus“, 4. jun 1938.

³⁰ ANB, I/II, AGS-17, „Jugoslavija i anšlus“, 4. jun 1938.

³¹ Isto.

zne viškove, ali se to nije dogodilo u dovoljnoj meri.³² Sklupčana između sve većih apetita Nemačke i neadekvatnih ekonomskih odgovora Zapada, Jugoslavija je postajala sve više zavisna od najveće sile u Srednjoj Evropi, s kojom je počela da deli i granicu.

Anšlus je nesumnjivo doneo znatnu ekonomsku korist Nemačkoj (dobro industrijalizovanu zemlju, rezerve gvožđa i drugih ruda, znatne elektroproizvodne i drvnoindustrijske kapacitete, solidne rezerve zlata i preko potrebnih pola miliona nezaposlenih). Jugoslaviji je, pak, u prvom trenutku doneo veliku zebnju zbog znatnog duga koji su jugoslovenski uvoznici imali prema austrijskim poveriocima (oko 325 miliona dinara) jer je zbog zatvaranja klirinških računa i njihovog spajanja s nemačkim računima, u slučaju da se utvrdi nepovoljan kurs dinara i šilinga, taj dug mogao da bude veštački naduvan. Ipak, na bivšu Austriju je u junu 1938. godine primenjen Nemačko-jugoslovenski sporazum iz 1934. godine i trgovinski odnosi su ostali neometani, pa je čak klirinški dug Jugoslavije prema Austriji smanjio vrednost jugoslovenskog klirinškog kredita u Nemačkoj, što je Narodna banka smatrala povoljnom okolnošću. Ipak, nakon pripajanja Austrije Jugoslavija se našla u još težem ekonomskom položaju, a mogućnost da se izbegne ekonomska zavisnost od Nemačke istopila se (Hadži-Jovančić 2018, 118–120; Kocić 237–238).

Jugoslovenske ekonomske vlasti definisale su pravilo da celokupni uvozni volumen neposredno zavisi od ishoda izvoza, te da je njegov razvoj ključ razvoja celokupne spoljne trgovine. Međutim, od 1937. godine, koja je bila najplodnija po ukupnoj vrednosti izvoza i uvoza još od 1930. godine, obim spoljne trgovine počeo je da varira. Uvoz je, nakon vrhunca na početku poslednjeg kvartala 1937. godine, počeo da opada, dok je izvoz pokazivao silazni trend još ranije. Trend pada celokupnog izvoza bio je jači od trenda pada izvoza u Veliku Nemačku, što pokazuje da se robni promet s njom razvijao nešto povoljnije nego sa ostatkom sveta. Prema tumačenju ekonomskih stručnjaka, pad uvoza je bio posledica prethodnog opadanja izvoza, a njega je izazvala smena konjunktornog poleta periodom lagane privredne stagnacije, koja je postala očigledna u toku 1938. godine.³³ Takva spoljnotrgovinska situacija dovela je, na zahtev Nemačke, do sniženja kursa klirinške marke (niži kurs je bio potreban zbog nagomilavanja klirinškog slada), ali je pad ukupne razmene

³² Isto.

³³ Jači porast uvoza iz Srednje Evrope u toku 1937. godine bio je, prema mišljenju stručnjaka Narodne banke, posledica opšteg favorizovanja uvoza iz klirinške Srednje Evrope na štetu uvoza iz neklirinških zemalja, kao i konjunktura koja je te godine postojala u Jugoslaviji. Pošto je konjunktorni polet prouzrokovao dodatnu uvoznju, ona je zbog opisane favorizacije zadovoljavana u Srednjoj Evropi, dok se u neklirinškim zemljama nabavljala samo ona roba koja je neophodna, ali čiji je uvoz zbog toga bio manje podložan konjunktornim oscilacijama. Kada je nastupila stagnacija, logičan je bio pad uvoza onih dobara koja su nabavljana zbog konjunktornog povećanja konzuma, tj. potrošnje. ANB, I/II, AGS-17, „Naš robni promet sa Velikom Nemačkom“ [1939].

sa Nemačkom nastavljen i 1939. godine, i to oštro u prva dva meseca u poređenju sa novembrom i decembrom 1938. godine, što je delom mogla biti i posledica sezonske prirode. Međutim, posledica sezonskih oscilacija u pitanjima izvoza i uvoza otpada kada se uporede podaci za iste mesece u prethodnim godinama.³⁴

Tabela 4.
*Jugoslovenski izvoz u Nemačku (sa Austrijom)
u prva dva meseca 1938. i 1939. (u milionima dinara)*

	1938.	1939.	Razlika	Rast/pad
Žitarice	68,1	29,9	-38,2	-56,1%
Voće i povrće	2,6	3,0	+0,4	+15,4%
Industrijsko bilje i ostali poljopriv. proizvodi	31,0	32,2	+1,2	+3,9%
Žive životinje	48,8	38,4	-10,4	-21,3%
Životinjski proizvodi	104,1	41,6	-62,5	-60,0%
Proizvodi šumarstva	18,4	9,9	-8,5	-46,1%
Proizvodi rudarstva	10,9	16,1	+5,2	+47,7%
Metali	21,3	9,1	-12,2	-57,2%
Ostalo	10,8	17,4	+6,6	+61,1%
UKUPNO:	316,0	197,6	-118,4	-37,5%

Izvor: ANB, I/II, AGS-17, „Naš robni promet sa Velikom Nemačkom“ [1939]

Očigledno je da je jugoslovenski izvoz u proširenu Nemačku u januaru i februaru 1939. godine bio niži za blizu 37,5% nego što je to bio zbir izvoza u Nemačku i Austriju u istom periodu prethodne godine. Najveći gubitak u apsolutnom novčanom iznosu i u relativnom (procentualnom) padu obima izvoza bio je u eksportu životinjskih proizvoda, prvenstveno mesa i jaja, ali i masti, mesnih prerađevina, kože, perja i sličnog. Na tim proizvodima zaradilo se 62,5 miliona dinara manje nego godinu dana ranije, odnosno obim izvoza je smanjen za oko 60%. Računajući i živu stoku (što bi zajedno sa prethodnim činilo ukupan stočarski izvoz), ukupna vrednost izvoza bila je za 72,9 miliona niža nego prethodne godine. Osim toga, zabeležen je i više nego prepolovljen izvoz metala (57,2%) i žitarica (56,1%), a blizu je bio i obim eksporta proizvoda šumarstva (46,1%).

³⁴ Isto.

Zabeležen je osetno povećan izvoz rudarskih proizvoda (47,7%) i ostalih nespifikovanih artikala (61,1%), ali je zbir njihove apsolutne (novčane) vrednosti iznosio tek oko 11,8 miliona dinara, što ni izdaleka nije bilo dovoljno da kompenzuje pad na drugim stranama. Tako je ukupni izvoz Jugoslavije u Treći rajh u januaru–februaru 1939. godine bio za više od trećine (37,5%) manji nego godinu dana ranije u Nemačku i nezavisnu Austriju.³⁵

Pad obima izvoza u Nemačku nije bio tako drastičan kao u prva dva meseca 1939. godine, ali se nastavio. Do kraja godine Jugoslavija je izvezla robe u vrednosti od 1,762 milijarde dinara, dok je godinu dana ranije njen eksport u Nemačku (sa Austrijom) iznosio 2,119 milijardi dinara. Bio je to pad od oko 16,8%. Još su porazniji podaci kada se uporedi izvoz iz trgovinski najuspešnije, 1937. godine, kada je iznosio 2,209 milijardi dinara (pad 1939. iznosio je 20,2%) (Opšta državna statistika 1941, 234–235).

Jugoslovenski uvoz nije, kao izvoz, bio podložan većim sezonskim oscilacijama, međutim i on je zabeležio pad u prvom dvomesečju 1939. godine u odnosu na isti period 1938. godine.

Tabela 5.
*Jugoslovenski uvoz iz Nemačke (sa Austrijom)
u prva dva meseca 1938. i 1939. (u milionima dinara)*

	1938.	1939.	Razlika	Rast/pad
Prediva	29,6	35,3	+5,7	+19,2%
Tkanine	25,1	25,6	+0,5	+2,0%
Roba, sem šivene	3,7	2,2	-1,5	-40,5%
Tekstilne sirovine	2,0	0,1	-1,9	-95,0%
Mašine	105,1	67,6	-37,5	-35,7%
Metali i metalne izrađevine	41,0	41,5	+0,5	+1,2%
Hemikalije	24,7	35,8	+11,1	+44,9%
Papir	15,1	21,2	+6,1	+40,4%
Ugalj	28,7	11,6	-17,1	-59,6%
Staklo	9,0	9,3	+0,3	+3,3%
Ostalo	57,4	56,9	-0,5	-0,9%
UKUPNO:	341,3	306,9	-34,4	-10,1%

Izvor: ANB, I/II, AGS-17, „Naš robni promet sa Velikom Nemačkom“ [1939]

³⁵ Isto.

Glavni pad uvoza ticao se mašina, koji je u apsolutnim brojevima bio manji za 37,5 miliona dinara, odnosno za više od jedne trećine (35,7%), a zapažen je i znatan pad obima uvoza nemačkog uglja, od blizu 60%. Opadanje uvoza mašina moglo je da bude u direktnoj vezi sa investicionim delatnostima u Jugoslaviji, koje su se, nakon konjunktornog poleta, smanjile 1938. i 1939. godine, ali zanimljivo je da se taj pad u najvećoj meri odnosio na uvoz artikala nemačke automobilske industrije.³⁶

Stanje jugoslovenskog uvoza nije bilo ništa bolje ni kad se uporede podaci za ceo prvi kvartal 1939. godine sa istim kvartalom prethodne godine i to za čitavu Veliku Nemačku, koja je uključivala i najveći deo nekadašnje Čehoslovačke. Ukupno je uvezeno manje robe za čak 89 miliona dinara (sa prostora nekadašnje Nemačke i Austrije 6,2, a Čehoslovačke 82,8 miliona dinara). Uvoz svih vrsta tekstila i prediva podbacio je za čak 55,9 miliona dinara (doduše, u nemačko-austrijskom delu bio je u plusu za 21,5 miliona, ali je u čehoslovačkom delu bio manji za 77,4 miliona), mašina i sprava za 34,5 miliona, uglja za 24,3 miliona itd. Jedino je osetnije povećan uvoz hemikalija (15,4 miliona dinara) i nespecificovane (ostale) robe (31 milion).³⁷

Podaci pokazuju da je proširenje Nemačke na Austriju i delove Čehoslovačke donelo Jugoslaviji veliki pad u uvozu prediva, od čak 17,8% (što se moralo nadomestiti na drugim tržištima jer je u istom periodu ukupan uvoz porastao za 4,5%), uvozu gvožđa i gvozdenih izrađevina od 10,9% (mada je ukupan uvoz porastao za blizu 13,7%), ali i uvozu tkanina (28,2%) i mašina (14%). Jugoslavija je tako nakon teritorijalnih promena u Čehoslovačkoj pretrpela veliko smanjenje uvoza, mada se isto može reći i za druge zemlje Jugoistoka. Doduše, pojedine su, poput Bugarske, dobile od Nemačke izvesne kompenzacije kao što je *fraj-konto*, odnosno kliring za snabdevanje tekstilnim sirovinama, koje su inače bile na deviznom režimu, ali sa Jugoslavijom to nije bio slučaj.³⁸

Ipak, jugoslovenski uvoz iz Nemačke se u nastavku godine povećavao i premašio je vrednost uvoza iz 1938. godine. Iako je ukupan jugoslovenski uvoz te godine bio manji za 218 miliona dinara (1938. – 4,975 milijardi dinara, a 1939. – 4,757 milijardi), uvoz iz Velike Nemačke porastao je za 308 miliona dinara. Bio je viši za oko 35,5 miliona dinara čak i od obima uvoza iz Nemačke i Austrije u trgovinski poletnoj 1937. godini (Opšta državna statistika 1941, 234–235).

Neposredno nakon anšlusa, u trenutku potpisivanja petog dopunskog sporazuma uz Trgovinski ugovor od 1. maja 1934. godine i petog

³⁶ Isto.

³⁷ ANB, I/II, AGS-17, „Naš uvoz iz Velike Nemačke u periodu januar – april 1939“, 27. maj 1939.

³⁸ Isto.

poverljivog protokola Jugoslovensko-nemačkog privrednog odbora, početkom juna 1938. godine vladalo je uverenje da će spoljnotrgovinska razmena Jugoslavije s proširenom Nemačkom predstavljati zbir vrednosti pređašnje trgovine sa Nemačkom i Austrijom i iznositi oko 45%, te da trgovina, a naročito jugoslovenski izvoz ničim neće biti ometeni.³⁹ To se, međutim, nije ostvarilo u periodu dok izbijanje Drugog svetskog rata nije sasvim poremetilo ukupnu evropsku trgovinu. Ako uporedimo poslednju godinu bez promena granica (1937) sa godinom kada je okončano *mirnodopsko* proširenje Nemačke (1939), vrednost jugoslovenskog izvoza smanjena je za blizu 447,33 miliona dinara (1937. godine sa Austrijom 848,04 miliona dinara, sa Nemačkom 1.361,36 miliona dinara, sa uvećanim Rajhom 1939. godine 1.762 miliona dinara), odnosno oko 20,24%. Istovremeno, porasla je vrednost jugoslovenskog uvoza, ali za samo oko 35,49 miliona dinara (1937. godine sa Austrijom 538,43 miliona dinara, sa Nemačkom 1.694,47 miliona dinara; 1939. godine 2.268,38 miliona dinara), odnosno za oko 1,58% (Opšta državna statistika 1941, 234–235). Disproporcija je zapravo još veća jer je krajem 1938. godine u sastav Nemačke uključena i Sudetska oblast.⁴⁰

Ako bismo uporedili podatke ne samo za Nemačku, već za širi centralnoevropski prostor koji je ona potpuno kontrolisala, a koji uključuje i teritorije bivše Austrije i bivše Čehoslovačke⁴¹, onda bi spoljnoekonomске posledice teritorijalnih promena po Jugoslaviju bile još poraznije. Godine 1937. Jugoslavija je u Austriju, Nemačku i Čehoslovačku izvezla roba u vrednosti od 2.702,36 miliona dinara, a 1939. godine u Nemačku,

³⁹ O takvim očekivanjima pisao je pravnik i ekonomski stručnjak Ministarstva trgovine i industrije B. Đorđević (Đorđević 1960, 160, 165, 169), a to uverenje je ponovljeno u inače studioznoj, kvalitetno elaboriranoj i izvorno veoma utemeljenoj doktorskoj tezi M. S. Kocić (2019, 238, 244) o ekonomskim odnosima Jugoslavije i Nemačke. ANB 1/ II, *Istorijska arhiva*, k. 96 (protokoli).

⁴⁰ ANB 1/II, AGS-17, „Naš robni promet sa Velikom Nemačkom“ (1939).

⁴¹ Godine 1939. Sudeti su bili u sastavu Rajha, Češko-moravski protektorat i marionetska Slovačka formalno su bili izvan, ali pod kontrolom Berlina i uklopljeni u njegov privredni plan. Još važniji razlog za uključivanje teritorija bivše Čehoslovačke u ovu analizu jeste to što su vlasti u Pragu kupovale za potrebe Nemačke (posredovanje) kako bi se zaobišle nepovoljne klauzule o ograničenju uvoza jugoslovenskih agrarnih proizvoda. Prema odredbama Dubrovačkog (IV) protokola od 29. septembra 1937. godine Nemačka je mogla uvesti iz Jugoslavije poljoprivrednih proizvoda samo za 50% svog ukupnog uvoza iz te zemlje, a VI poverljivi protokol od 25. oktobra 1938. godine tu je kvotu podigao na 62%). Stoga je i carinska statistika Jugoslavije u pozno proleće 1939. godine kao velikonemački privredni prostor računala ne samo Nemačku sa Austrijom i Sudetima, već i ostatak nekadašnje Čehoslovačke (izuzev Prikrpatske Rusije, odnosno Rutenije, koju je u martu 1939. godine anektirala Mađarska i koja je imala neznatan privredni kapacitet). Formalno je Češko-moravski protektorat u nemačku carinsku oblast uključen tek 1. oktobra 1940. godine. ANB 1/II, *Istorijska arhiva*, k. 96 (protokoli); ANB 1/II, AGS-17, „Naš robni promet sa Velikom Nemačkom“ (1939) i „Naš izvoz u Veliku Nemačku u periodu januar – april 1939“, 27. maj 1939; Đorđević 1960, 172, 183; Kocić 2019, 227–229.

Češko-moravski protektorat i Slovačku u vrednosti od 2.562,82 miliona dinara (manje za 5,16%). Sa istog prostora uvezene su 1937. godine robe vredne 2.813,10 miliona dinara, a 1939. godine 2.582,35 miliona dinara (manje za 8,2%) (Opšta državna statistika 1941, 234–235).

Takvom stanju su doprinele promene u opštem nemačkom izvoznom režimu, koji je 1938. godine zabeležio pad prodaje hemijskih proizvoda, uglja i koksa, kartona i hartije, mašina i alata, metalnih proizvoda i naročito tekstilnih proizvoda (pad u odnosu na 1937. godinu iznosio je više od 530 miliona maraka ili 9%). Za sve te artikle, sem hemikalija, zabeležen je tokom prva četiri meseca 1939. godine pad izvoza i na jugoslovensko tržište. Jugoslavija je pretrpela od proširenja Nemačke i najveća šteta je bila u uvozu prediva, međutim, sličan pad uvoza iz Nemačke zabeležile su i druge zemlje Jugoistoka.⁴² S druge strane, opao je i jugoslovenski izvoz. Najizraženiji je bio pad izvoza kukuruza jer su izvozni viškovi potrošeni (umesto 123 miliona dinara iz 1937. godine, odnosno oko 370 miliona uključujući Austriju i Čehoslovačku, u Veliku Nemačku, sa Češko-moravskim protektoratom, izvezeno je samo 31,7 miliona). Međutim, izvozni potencijal Jugoslavije u šumarskim proizvodima nije bio smanjen, ali izvoz u Nemačku jeste, zbog toga što je nakon anšlusa liferacija takvim proizvodima postala unutrašnja stvar Rajha.⁴³

Bitan faktor koji je poremetio jugoslovenski uvoz, ali i izvoz sa Nemačkom može se pripisati konjunktornim uticajima. Opšti rast ekonomije počela je 1938. godine da smenjuje recesija. Opale su aktivnosti u trgovini i strana ulaganja, što se brzo odrazilo na pad cena poljoprivrednih proizvoda i nekih sirovina, među kojima i nekih od najznačajnijih jugoslovenskih izvoznih artikala (pšenica, kukuruz, bakar). Kada se u septembru 1938. godine svet prvi put ozbiljno zabrinuo za mir, politička nesigurnost je još više uznemirila tržišta. Stoga je Jugoslavija pooštrila uvozne kontrole za robu na kliring i proširila listu artikala koji se mogu prodavati isključivo za devize (Hadži-Jovančić 2018, 120).⁴⁴

Smanjenom obimu spoljnotrgovinskog poslovanja za 1938. i samo deo 1939. godine pridonele su i aktivnosti jugoslovenskih ekonomskih faktora u traženju trgovinskih partnera na drugim stranama. Nastojeći po-

⁴² ANB 1/II, AGS-17, „O promenama u nemačkom izvoznom režimu“, 31. maj 1939, i „Naš uvoz iz Velike Nemačke u periodu januar–april 1939“, 27. maj 1939.

⁴³ Istovremeno je znatno porastao izvoz poljoprivrednih proizvoda u Češko-moravski protektorat, što je predstavljalo *trgovinu za drugoga* (Nemačku), čime je Berlin izvrđavao protokole potpisane s Jugoslavijom i ugrožavao vrednost klirinške tražbine u čehoslovačkim krunama. ANB 1/II, AGS-17, „Naš izvoz u Veliku Nemačku u periodu januar – april 1939“, 27. maj 1939. Uporedna tabela o porastu izvoza svinja, masti i svežeg mesa u: isto, „Jugoslovenski izvoz za Austriju sa Nemačkom i Čehoslovačkom“, 30. maj 1939.

⁴⁴ ANB 1/II, AGS-17, „Naš izvoz u Veliku Nemačku u periodu januar – april 1939“, 27. maj 1939.

slednji put da se otrgnu od preterane dominacije Nemačke, privredne i finansijske vlasti Jugoslavije su pokušale da povećaju razmenu s Velikom Britanijom i drugim zemljama Zapada. Narodna banka je višim kursom funte podsticala izvoz u Britaniju (od maja 1938. godine), a Stojadinović je tražio ekonomsku pomoć u vidu kredita, pa je do kraja godine porasla ukupna razmena dvehu zemalja. U odnosu na 1937. godinu, izvoz je porastao za 20,5 miliona, a uvoz za 22,2 miliona, ali do kraja 1939. godine biće zabeležen ogroman pad razmene (Opšta državna statistika 1941, 234–235; Hadži-Jovančić 2018, 120).

Konačno, i jugoslovenski trgovinski bilans sa Nemačkom, koji je varirao na izmaku treće decenije XX veka, kraj epohe mira dočekao je u nepovoljnom položaju. On je 1937. godine bio u poslovanju sa Austrijom pozitivan (309,61 milion dinara), a sa Nemačkom negativan (–333,18 miliona dinara), tako da bi zbirni zamišljeni ukupni bilans bio negativan za samo 23,57 miliona dinara. Sledeće, 1938. godine, zbirni bilans sa Austrijom i Nemačkom bio je pozitivan i iznosio je 159 miliona dinara, dok je 1939. godine trgovinski bilans sa Rajhom bio negativan u iznosu od čak 506,38 miliona dinara (Opšta državna statistika 1941, 234–235).

Statistički pokazatelji jasno ukazuju na to da nisu bila opravdana javna nadanja Jugoslavije u ekonomsku korist od teritorijalne ekspanzije Nemačke uoči izbijanja Drugog svetskog rata. Doduše, kada rat bude presekao postojeće trgovinske odnose u Evropi, zavisnost Jugoslavije od Nemačke još će porasti, a time i obim trgovinske razmene, međutim ta tema prevazilazi okvir ovog rada. Rat je duboko preobrazio spoljnu trgovinu, a u odnosima Jugoslavije i Nemačke slabijem partneru sužavana je mogućnost izbora, dok je rastao strah od neizvesnosti. Nemačka je sve manje poslovala s Jugoslavijom, a sve više je vršila pritisak ne samo da se ispune sporazumima dogovoreni kontingenti već i da se oni premaše, kao što ju je i primoravala da ne trguje sa Zapadom. To više nije bio odnos razmene (makar i pod nepovoljnim okolnostima) već grube ekonomsko-političke ucene.

5. ZAKLJUČAK

Očekivanja zvanične Jugoslavije da bi posledice teritorijalnih promena u predvečerje Drugog svetskog rata mogle da budu povoljne po njenu robnu razmenu, ili makar nepromenjene, nisu se ostvarile, kao što se nisu ostvarila ni sva obećanja koja su nemački zvaničnici dali Milanu Stojadinoviću u januaru 1938. godine. Pristajanje na anšlus i potpuna tišina Beograda prema zbivanjima nakon Minhenskog sporazuma nisu dovela do ekonomskih benefita. Ekonomska zavisnost od Nemačke samo je dodatno porasla, a kraj epohe mira obeležen je rekordnim jugoslovenskim

deficitom u međusobnom trgovinskom bilansu. Izvoz, koji je bio ključ spasa zaostale jugoslovenske privrede, opao je u periodu kada je najveći deo Srednje Evrope prisvojila Nemačka. Pad za teritoriju koju su sačinjavale nekadašnje Austrija i Nemačka bio je 1939. godine, u odnosu na stabilnu i uspešnu 1937. godinu, veći od 20%, a računajući i teritoriju nekadašnje Čehoslovačke, iznosio je preko 5%. Uvoz je pokazivao raznovrsnije trendove, ali njegov porast sa austro-nemačkim zemljama od oko 1,5% takođe je zabeležio osetan pad od 8,2% kada se u obzir uzmu i čehoslovačke teritorije. Takvom opadanju doprinelo je više faktora, među kojima su najznačajniji ekonomski resursi zemalja koje je Nemačka pripojila (Austrije i Čehoslovačke), promene u nemačkom izvoznom režimu i opšti pad njenog izvoza, pad jugoslovenskog izvoza artikala čiji su izvozni viškovi postali deficitarni (kukuruz) i smanjena potreba za artiklima koji su nakon proširenja postali *domaća* roba (austrijski proizvodi šumarstva), smena konjunktura recesijom, na koju krhka jugoslovenska privreda nije mogla da bude imuna i u određenoj meri nastojanja Jugoslavije da, u pokušaju da smanji nemački pritisak, poveća ukupnu razmenu sa Velikom Britanijom i Zapadom.

LITERATURA (REFERENCES)

- Avramovski, Živko. 1968. *Balkanske zemlje i velike sile 1935–1937: od italijanske agresije na Etiopiju do jugoslovensko-italijanskog pakta*. Beograd: Prosveta.
- Avramovski, Živko. 1986a. *Britanci o Kraljevini Jugoslaviji: Godišnji izveštaji Britanskog poslanstva u Beogradu 1921–1938. Knjiga druga 1931–1938*. Beograd: Arhiv Jugoslavije – Zagreb: Globus.
- Avramovski, Živko. 1986b. *Balkanska antanta (1934–1940)*. Beograd: Institut za savremenu istoriju.
- Balugđić, Živojin. 6/1938. Unutrašnje ostvarenje anšlusa. *Srpski književni glasnik* 19(53): 451–457.
- Beogradska berza. 1933. *Almanah Beogradske berze*. Beograd: Beogradska berza.
- Berend, Ivan T. 2006. *An Economic History of Twentieth-Century Europe: Economic Regimes from Laissez-Faire to Globalization*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Berend, Ivan T., Gyorgy Ranki. 1974. *Economic Development in East-Central Europe in the 19th and 20th Centuries*. New York: Columbia University Press.
- Biber, Dušan. 1966. *Nacizem in Nemci v Jugoslaviji 1933–1941*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

- Brunnbauer, Ulf, Klaus Buchenau. 2018. *Geschichte Südosteuropas*. Stuttgart: Reclam.
- Vanku, Milan. 1969. *Mala Antanta 1920–1938*. Titovo Užice: „Dimitrije Tucović“.
- Vinaver, Vuk. 3–4/1977. Početak nemačke orijentacije stare Jugoslavije. *Istorijski zapisi* 30: 785–800.
- Vinaver, Vuk. 1–4/1986. „Austrijski problem“ i preorijentacija spoljne politike Jugoslavije 1933–1934. godine. *Jugoslovenski istorijski časopis* 25: 123–143.
- Vinaver, Vuk. 1987. *Svetska ekonomska kriza u Podunavlju i nemački prodor 1929–1934*. Beograd: Institut za savremenu istoriju.
- Vreme*. 1938. Nemačka i Austrija ujedinjene učestvovala u našoj spoljnoj trgovini sa 40 od sto. Beograd 15. mart 1938.
- Gašić, Ranka. 1/2006. Beogradska politička i vojna elita u svetlu nemačkih i britanskih izvora pred Drugi svetski rat. *Istorija 20. veka* 24: 63–80.
- Gnjatović, Dragana. 2018. Filling the Gap in Historical Statistics: Macroeconomic Indicators of the Debt Burden of the Kingdom of Yugoslavia during the Great Depression. *Economic Gaps and Crises in South-East Europe: Present and Past*, eds. Daniel Dăianu, George Virgil Stoescu. Cambridge: Cambridge Scholars Publishing.
- Đorđević, Boško. 1960. *Pregled ugovorne trgovinske politike: od osnivanja države Srba, Hrvata i Slovenaca do rata 1941. godine*. Zagreb: JAZU.
- Jovanović, Jovan M. 1939. *Diplomatska istorija Nove Evrope 1918–1938. Knjiga II*. Beograd: Izdavačka knjižara Koste J. Mihailovića.
- Kahn, Daniela. 2006. *Die Steuerung der Wirtschaft durch Recht im nationalsozialistischen Deutschland: Das Beispiel der Reichsgruppe Industrie*. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann Verlag.
- Kindleberger, Charles P. 1986. *The World in Depression, 1929–1939: Revised and Enlarged Edition*. Berkeley: Los Angeles – London: University of California Press.
- Kindleberger, Charles P. 1993. *Financial History of Western Europe*. 2nd edition. New York – Oxford: Oxford University Press.
- Kocić, Milena S. 2019. *Ekonomski odnosi Kraljevine Jugoslavije i Nemačke od 1929. do 1941. godine*. Doktorska disertacija. Niš: Univerzitet u Nišu, Filozofski fakultet, <http://nardus.mpn.gov.rs/handle/123456789/12025>, 24. avgust 2020.
- Lukač, Dušan. 1/1980. Privredna ekspanzija Nemačke prema Jugoistoku Evrope 1933–1937. *Balkanica* 11: 163–177.

- Lukač, Dušan. 1982. *Treći Rajh i zemlje jugoistočne Evrope 1933–1941*. I–II. Beograd: Vojnoizdavački zavod.
- Milak, Enes. 1987. *Italija i Jugoslavija 1931–1937*. Beograd: Institut za savremenu istoriju.
- Mićić, Srđan. 2010. *Kraljevina Jugoslavija i anšlus Austrije 1938. godine*. Beograd: Službeni glasnik.
- Narodna banka Kraljevine Jugoslavije. 1936. *Godišnji izveštaj Narodne banke za 1935. godinu*. Beograd: Narodna banka.
- Narodna skupština Kraljevine Jugoslavije. 1938. *Stenografske beleške Narodne skupštine Kraljevine Jugoslavije: XXXV redovni sastanak*. God. 7. Knj. 3. Beograd: Narodna skupština Kraljevine Jugoslavije.
- Obzor*. 1938. Anschluss i ekonomski interesi. Zagreb 25. mart 1938.
- Obzor*. 1938. Zagreb 29. ožujka. Zagreb 30. mart 1938.
- Opšta državna statistika. 1935. *Statistički godišnjak 1933. Knjiga V*. Beograd: Opšta državna statistika.
- Opšta državna statistika. 1938. *Statistički godišnjak 1937. Knjiga VIII*. Beograd: Opšta državna statistika.
- Opšta državna statistika. 1939. *Statistički godišnjak 1938–1939. Knjiga IX*. Beograd: Opšta državna statistika.
- Opšta državna statistika. 1941. *Statistički godišnjak 1940. Knjiga X*. Beograd: Opšta državna statistika.
- Petranović, Branko. 1988. *Istorija Jugoslavije: Kraljevina Jugoslavija 1914–1941. I*. Beograd: Nolit.
- Potemkin, Vladimir Petrovič, redakc. 1951. *Istorija diplomatije III: Diplomacija u periodu priprema drugog svetskog rata (1919–1939)*. Beograd: Arhiv za pravne i društvene nauke.
- Pravda*. 1938. „Jugoslavija mora da bude velika, jaka i slobodna“ rekao je g. Hitler jugoslovenskim novinarima na prijemu. Beograd. 19. januar 1938.
- Proleter*. 1938. Dokle će tako. Pariz januar–februar 1938.
- Ristović, Milan D. 1991. *Nemački novi poredak i Jugoistočna Evropa 1940/41–1944/45: Planovi o budućnosti i praksa*. Beograd: Vojnoizdavački i novinski centar.
- Rothschild, Joseph. 1974. *East Central Europe Between the Two World Wars [A History of East Central Europe, Vol. IX]*. Washington: University of Washington Press.
- Službene novine Kraljevine Jugoslavije* 103/1932 i 123 – XXXII/1934.
- Stojadinović, Milan M. 1963. *Ni rat ni pakt: Jugoslavija između dva rata*. Buenos Aires: El Economista.

- Stojkov, Todor. 1985. *Vlada Milana Stojadinovića 1935–1937*. Beograd: Institut za savremenu istoriju.
- Schröder, Hans–Jürgen. 1–2/1976. Jugoistočna Evropa kao „nezvanična imperija“ („Informal Empire“) nacionalsocijalističke Nemačke – primer Jugoslavija 1933–1939. *Istorijski glasnik* 48–81.
- Schröder, Hans–Jürgen. 3–4/1980. Nemačka politika prema Jugoistočnoj Evropi i reakcija anglosaksonskih sila 1929–1933/34. *Jugoslovenski istorijski časopis* 19: 289–305.
- Terzić, Velimir. 1982. *Slom Kraljevine Jugoslavije 1941: Uzroci i posledice poraza, Knj. I*. Beograd: Narodna knjiga – Ljubljana/Beograd: Partizanska knjiga – Titograd: Pobjeda.
- Hadži-Jovančić, Perica. 2018. *Economic Relations between the Third Reich and Yugoslavia, 1933–1941* (Doctoral thesis), <https://doi.org/10.17863/CAM.18106>, 24. avgust 2020.
- Hoptner, Jacob B. 1972. *Jugoslavija u krizi 1934–1941*. Rijeka: „Otokar Keršovani“.
- Cvetković, Vladimir Lj. 2006. *Ekonomski odnosi Jugoslavije i Francuske 1918–1941*. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije.
- Čalić, Mari-Žanin. 2013. *Istorija Jugoslavije u 20. veku*. Beograd: Clio.
- Čulinović, Ferdo. 1961. *Jugoslavija između dva rata. Knj. 2*. Zagreb: Historijski institut JAZU.

Saša Ilić, PhD

Associate

National Bank of Serbia

UNWARRANTED HOPE: TRADE BETWEEN YUGOSLAVIA AND THE EXPANDED THIRD REICH 1938–1939

Summary

During the 1930s Germany became the most important economic partners of Yugoslavia and other countries of Central and Southeastern Europe. Economic domination led to the spread of political influences. Yugoslavia, as an exporter of food and raw materials and an importer of finished products, did not enter the German orbit unreservedly, but over time its capacity for independent action weakened. After Germany's announced territorial expansion, the pragmatic Yugoslav political leadership hoped that this would boost economic cooperation. However, the annexation of Austria, the Sudetenland and the Czech-Moravian Protectorate to Germany (1938–1939) did not lead to an increase in trade with Yugoslavia. Just the opposite, the trade declined due to German appropriation of the economic resources of the annexed countries, the general decline of German exports, the decline in Yugoslav exports (especially corn, whose surpluses were consumed), recession, and Yugoslavia's latest attempt to increase trade with Western countries, especially Britain.

Key words: *Yugoslavia. – Germany. – Anschluss. – Foreign trade. – Southeast Europe.*

Article history:

Received: 8. 7. 2020.

Accepted: 31. 8. 2020.